

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN- SAFEVÎ SİYASETİ

Prof. Dr. Remzi KILIÇ[1]

Giriş:

16. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetinde oldukça etkin olduğu bir dönemdir. 16. yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim'in başarılı fetihleri, Osmanlıların hâkimiyet ve nüfuz sahasını İran, Mısır, Suriye ve Irak'a doğru genişletmiştir. Özellikle, İran ve Mısır seferleri sonucu birçok ülkenin yönetim ve idaresi Osmanlılara geçmiştir. Yavuz Sultan Selim devri (1512-1520) gibi, Kanuni Sultan Süleyman devri (1520-1566) de Osmanlı Devleti için ihtişamlı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu 16. Yüzyılın hemen başlarında Azerbaycan'da Safevî Devleti'nin (1501) kuruluşunu görmekteyiz. Tebriz'de Şah İsmail (1501-1524) ile ortaya çıkan Safevîler, kısa zamanda Osmanlıların hâkimiyet ve nüfuz sahası olan Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Şirvân, Bağdat ve Musul bölgelerinde hâkimiyet tesis etmeye yönelmiştir. Şah İsmail'in kendisini Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın siyâsî vârisi sayması üzerine, Yavuz Sultan Selim 1514'de İran Seferi'ne çıkarak, O'nu Çaldıran'da ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'da, Safevî Şah Tahmasb (1524-1576) ile aynı bölgeler için hâkimiyet ve nüfuz mücadelesi yapmıştır. Kanuni, İran üzerine üç büyük "Sefer-i Hümâyûn" düzenlemiş, fakat hiç birinde Şah Tahmasb ile karşılıklı meydan savaşı yapma imkânı bulamamıştır. Aradan geçen yarım yüzyıllık zaman Safevîlerin gelişmesi, yayılması ve güçlü bir devlet olarak

ortaya çıkmalarına zemin hazırlamıştır. Nihayet Kanuni, Şah Tahmasb ile 1555 yılında Amasya'da "İlk Osmanlı-Safevî Siyâsî Antlaşması"nı imzalamıştır. Osmanlı-Safevî mücadelesi 16. Yüzyılda, Türk tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. 14. ve 15. yüzyıllar boyunca Balkanları ve Doğu Avrupa'yı fethetmiş olan Osmanlı Devleti, bu dönemde Azerbaycan'da ortaya çıkan birçok bakımdan "Türk Devlet Geleneği" üzere kurulmuş olan Safevî Devleti mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Amasya'da imzalanan Osmanlı-Safevî barış antlaşması; uzun süren savaşlar sonucu zorunlu olarak varılan dostluk ve karşılıklı iyi niyet mektupları ve belgeleri ile ortaya konulmuştur. Orta Avrupa'da, Akdeniz'de, Mısır'da ve Anadolu'da hâkim olan Osmanlı Devleti ile İran'da hâkim olan Safevî Devleti 16. Yüzyılda kıyasıya bir mücadele içinde olmuşlardır. Ancak gelişmeler ve belgeler, Osmanlıların Safevîlere karşı çoğu zaman güçlü ve üstün olduklarını ortaya koymaktadır. Köklü bir "devlet geleneği" olan Osmanlılar, 16. Yüzyıl başlarında iki yüz yıllık büyük bir hanedanlık iken, henüz Safevîler tarih sahnesine yeni bir siyâsi teşekkül olarak çıkmaya çalışıyorlardı.

Osmanlı Devleti, İran'da Şah İsmail ile ortaya çıkan Safevî Devleti'nin siyâsî varlığını ve hâkimiyetini tanımak istememiştir. Bunun Osmanlılar açısından bir takım sebepleri vardı. Öncelikle Safevîler, Erdebil'de bulunan bir tarikat ocağıydı. Bunların siyâsî hâkimiyet ve devlet kurma çabaları, Doğu Anadolu'da ve Orta Anadolu'da Şiîliği yayma girişimleri, Osmanlı padişahlarının dikkatini İran üzerine çekmiştir. Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm'den (Alemşah) 1487 yılında doğmuştu[2]. İsmail, Erdebil'den Erzincan'a kadar müritlerinin büyük bir coşkusu ile gelmişti. Her taraftan gelen Türkmenler; Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Dulkadırlu, Karamanlu ve Varsaklara mensup idiler. 16. Yüzyılda Tebriz'de Safevî Devleti'ni kuran ve devam ettiren Anadolu Türkmenleridir. Bu Türk zümrelerin büyük çoğunluğu Orta Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinden

idiler[3].

Şah İsmail, Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yenerek Azerbaycan ülkesini ele geçirerek (1501), Tebriz'e girip saltanat tacını giyerken, Elvend Mirzâ on beş bin kadar Türkmen'i kayıp vererek Diyarbakır'a çekilmişti. Şah İsmail, Tebriz'de İran saltanat tahtına geçtikten sonra, kendi adına para bastırdı, tayinler yaptı, Şiîlik Mezhebi'ni resmî Mezhep ilan etti, on iki imam adına hutbe okuttu ve resmen Safevî Devleti'ni kurmuştu[4]. Şah İsmail'in İran'da Safevî Devleti'ni geliştirmek ve siyâsî nüfuzunu artırmak istemesi, Doğusundaki Özbek hanlarını, Batısındaki Osmanlı Devleti'ni ve Güney'de bulunan Memlukluları ciddi biçimde rahatsız etmiştir[5]. Şah İsmail, kendisini peygamber nesline bağlamak, Anadolu'daki Türkmen unsuru da yanına alarak asıl hâkimiyetini Anadolu'da kurmak istemişti. Gayet sinsî bir propaganda faaliyeti ile gönderdiği daîler ve kendi adına çalışan halifeler vasıtasıyla adetâ Anadolu'yu kendine hedef seçmişti. Bulunduğu Azerbaycan ve İran coğrafyasında tutunabilmek için Türkleri, Farsları, Arapları ve Moğolları kendi etrafında toparlayarak bütünleştirmek ve böylece büyük bir Safevî İmparatorluğu kurmak istemiştir[6]. Diyarbakır'ı ülkesine ilhak eden Şah İsmail (1508-1509), Irak-ı Arap'a girip, Bağdat'ta İmam Musa Kâzım'ın kabri üzerine bir kubbe inşâ ettirmiş ve İmam-ı Azâm Ebu Hanife'nin kabrini yakarak, Bağdat halkının büyük bir kısmı ile bazı âlimleri öldürmüştür[7]. Şah İsmail Bağdat'ı 1508'de savaş olmadan teslim almıştır. Şah İsmail, 1510 yılında bir fırsatını bularak, Özbeklerin hükümdarı Muhammed Şeybanî Han'ı (1451-1510) çetin bir savaştan sonra mağlup ederek öldürmüştür. Şeybanî Han, Sünnî akideyi temsil ettiği için öldürülmüş, ülkesinin toprakları Şah İsmail tarafından kendi ülkesine katılmıştır. Türkistan'ın Buhara, Semerkant ve Hive gibi önemli şehirlerini de işgal etmiştir[8]. Böylece Safevî Devleti'nin sınırları; Fırat nehrinden Ceyhun nehrine kadar uzanıyordu. Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem (Bağdat ve Tebriz şehirleri ve bütün muhitleri), Fars Eyâleti, Doğu'da Horasan ve Herat, Batı'da

ise, Osmanlılarla olan hudut Erzurum, Erzincan, Kemah, İran'da kalmak üzere Sivas'ın Suşehri taraflarından başlıyor ve Karadeniz sahiline kadar ulaşıyordu[9].

Anadolu'da çok büyük tahribata ve insan kaybına sebep olan, Şahkulu Baba Tekeli isyânı, Şiî itikatlı Şah İsmail'in Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek için yaptığı büyük tahrik ve planın bir neticesiydi. O'nun asıl amacı iç çekişmelerden ve kargaşadan yararlanarak Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyetine son vermek ve buraları İran topraklarına katmaktı[10]. Osmanlılar açısından bu gelişmeler asla kabul edilemezdi. Sultan Selim (1467-1520), çeşitli gelişmelerden sonra, babası II. Bayezid'in yerine 24 Nisan 1512'de Osmanlı Devleti tahtına oturmuştur. Selim, tahta geçtiği zaman Anadolu'da bir takım Şiî hareketler, Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından desteklenmiştir. Osmanlı Devleti parçalanarak yıkılmak istenmişti. Bu hareketin bir an evvel bertaraf edilmesi Sultan Selim'in en büyük meselesi olmuştur[11].

Sultan Selim, Safevîleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Türk Milleti'nin ve Osmanlı Devleti'nin birinci meselesi olarak Şah İsmail meselesini görmüştür. Sultan Selim "devletin bekâsı için teşhisi doğru koymuştur". Daha önceleri bir Balkan-Avrupa ve Batı-Anadolu Devleti olan Osmanlılar, Selim ile birlikte ilk defa ciddi olarak dış siyasette bariz bir değişiklik yaparak, yönünü Doğuya ve Güneye çevirmişlerdir[12]. Bu değişikliğin sebebi İran'daki Safevî Devleti'nin Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgesi için tehlikeli bir politika izleyerek, Anadolu'yu istilâ etmeyi amaçlaması ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak istemesidir. Başta Anadolu'nun birlik ve bütünlüğünü korumayı düşünen Sultan Selim ise, Sünnî akideyi güçlendirerek, İslâm Dünyası'nın birliği siyasetini de gütmektedir. Böylece Safevî tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak istiyordu[13].

Osmanlı Padişahı Selim ile Safevî Şahı İsmail; 1514 yılında yaptıkları Çaldıran savaşı öncesinde,

devletlerinin yükselmesi, ülkelerinin genişlemesi arzusundaydı. Orta ve Doğu-Anadolu her iki hükümdarın nüfuz sahası olmuştur. Neticede Şah İsmail, tahrik ile Anadolu'yu kesif bir Şiî propagandasına tabi tutmuş ve istilâyı düşünürken, Sultan Selim'de ülkesini koruma, istilâyı önleme ve tehlikeyi uzaklaştırmak düşüncesiyle ulemânın da fetvalarıyla İran seferine karar vermiştir[14].

Şah İsmail'in asıl amacı İran, Horasan ve bütün Türkistan'ı ve Doğu-Anadolu'daki Alevî Türkmenleri birleştirip Caferî mezhebine, Şiîlik ve eski Türk akidesine dayanan büyük bir hükümet kurmak, Arapların, Türklük üzerindeki manevî baskısını ve diğer dört mezhebi ortadan kaldırmaktı. Sultan Selim ise, Ehl-i Sünnet ve bu mezhepler üzerinde kurulan şeriat yolunda bütün Müslümanları birleştirmek, onların başı ve peygamber vekili olmak için uğraşıyordu. İslâmiyet'i Avrupa'ya yayarak, Roma İmparatorluğu ile Abbasi Halifeliği'nin hükmettiği bütün ülkeleri idaresi altına almak istiyordu[15]. Bunun için ilk önce Alevîlik ve Şiîliği temsil eden, ülkesini tehdit eden Safevî Devleti'nin ve Şah İsmail'in ortadan kaldırılmasınının gereğine inanıyordu.

Sultan Selim'in 23 Nisan 1514 tarihli Kadıasker ve Nişancı Tâci-zâde Câfer Çelebi inşâsıyla, Şah İsmail'e, Çaldıran Seferi'ne çıkarken bir mektup yazdığını[16] ve seferin sebeplerini açıkça ifade ettiğini görüyoruz. Çaldıran Zaferi, Anadolu üzerindeki Kızılbaş emellerine katî bir darbe indirdi. Fakat tahrikler asla sona ermedi[17]. Bu tarihî savaştan önce Sultan Selim bütün önlemleri almıştır. Birçok Türk-Türkmen devlet başkanlarına, hanlarına mektuplar göndererek, İran üzerine yaptığı seferden haberdar etmiştir[18]. Tarihin kesin neticeli meydan savaşlarından biri olan Çaldıran Zaferi, Osmanlılar'ın başarısı ve Safevîler'in ağır mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır.

Sultan Selim, Anadolu'nun birliğini sağlamış, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu sınırlarını değişmeyecek şekilde genişletmiştir. Anadolu elden çıkmak

üzere iken Anadolu'daki Osmanlı topraklarını; Çoruh boyunda Yusufeli, Fırat başında Erzurum, Aras başında Karayazı, Murat boyunda Hınıs ile Muş, Dicle boyunda Pervari, Zaho ve Musul'a varıncaya kadar genişletmiştir. Bu hattın Batısındaki; İspir, Tercan, Kığı, Bingöl, Kulp, Bitlis, Hizan, Siirt, Cizre, Şırnak, Telafer ve Sincâr bölgeleri Osmanlı hudutları içerisine alınmıştır[19]. Sultan Selim, Safevî istilâsından kurtarılan Anadolu topraklarını ilelebet Şiî tehlikesinden ve Fars kültüründen korumak istiyordu. Bu arada 1499'dan 1514'e kadar on beş yıldır zaferden zafere koşan Şah İsmail, Çaldıran hezimetinden sonra adetâ nâmağlup unvanını kaybetmiştir. Neticede, Sultan Selim zamanında, Şiîlik bugünkü gibi sırf İran'ın içinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Anadolu, Kızılbaş tehlikesinden korunmuş, Safevîlerin gücü iyice zayıflatılmış ve Şah İsmail sindirilmiştir[20].

22 Eylül 1520'de Sultan Selim'in vefat ettiğini ve 30 Eylül 1520'de oğlu Sultan Süleyman'ın onuncu Osmanlı padişahı olarak tahta oturduğunu görüyoruz. Sultan Süleyman, 1520'de Osmanlı tahtına oturduğu zaman, Osmanlı Devleti, Türk tarihinin altın çağlarından birini yaşamaktaydı. Sultan Selim'in İran ve Mısır'a doğru iki büyük seferi sonucu; Osmanlı ülkesi iki kat genişlemişti. Safevî Devleti öyle ağır bir darbe yemişti ki, hâlâ ondan kurtulamamış ve Memluklu Devleti artık yeryüzünde yoktu ve bütün toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Osmanlı ülkeleri üç kıta üzerine uzanıyordu. Tuna Nehri ile Fırat Nehri ötesine kadar, Kırım ülkesinden Cezayir'e kadar uzanan saha Osmanlıların hâkimiyeti altında bulunuyordu[21].

Amasya Barış Antlaşması'na Kadar Osmanlı-Safevî İlişkileri:

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566), babası Selim'in Safevî Devleti'ne ve Şah İsmail'e karşı uyguladığı siyaseti tahta geçer geçmez takip ettirmediğini görüyoruz. Kanuni, Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi sonucu Tebriz'den sürüp getirdiği altı yüz hânelik sürgünleri serbest bırakmıştır. İran'a karşı uygulanan "İbrişim Yasağı" ipek

ticareti boykot kararını kaldırmıştır. Babası Selim zamanında yasağa uymayıp, hapse atılan tüccarlar bırakılmış, el konulan malları iade edilmiştir[22]. Sultan Selim devrinde İran'a; tüccarların, bakır, demir, altın ve gümüş madenleri ile ateşli silahlar götürmeleri ve satmaları yasak edilmişti[23]. Bütün bu yasaklar Kanuni tarafından kaldırılmıştır.

Kanuni, Avrupa seferlerine başlamadan önce İran'la dostluk kurmak istemiş, ileri bir adım daha atarak kendi tahta geçmiş olması nedeniyle, İran Şahı İsmail'e bir mektup göndermiştir. Şah İsmail, henüz Sultan Süleyman'ın cülûsunu tebrik bile etmemişti. Kanuni mektubunda, Batılı "kâfir kuvvetlerine" karşı dostluk ve işbirliği teklif etmiştir. Bu durum Osmanlıların tutumunda Safevîler'e karşı kesinlikle önemli bir değişiklik ve yumuşaklıktı. Safevîler, bu iyi niyetli girişimi ve anlayışlı tavrı değerlendirememişlerdir. Şah İsmail, Kanuni'nin bu iyi niyet hareketine aynı karşılığı gösterememiştir[24]. Ancak, Kanuni'nin Macaristan ve Avusturya topraklarına fütûhata yöneldikçe, Safevîler'in Anadolu üzerine yönelik Şiiliği yayma faaliyetleri ve saldırıları artacaktır.

Şah İsmail'in, 23 Mayıs 1524 tarihinde Azerbaycan'da Sürhab havalisinde vefâtından sonra, oğlu Tahmasb Bahadır (1524-1576) Safevî tahtına cülûs etmiştir[25]. Şah Tahmasb, 1524'de on bir yaşında Safevî Devleti tahtına geçtiği zaman devletini naipler yönetmeye başlamıştı. Bazı Türk boylarının her biri İran'ın bir bölgesini "dirlik" halinde ellerinde tutuyorlardı. Ustacalular; Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Kirman bölgelerinde, Şamlular; Horasan bölgesinde, Tekelüler; Isfahân, Hemedân ve Tebriz taraflarında, Musullular; Bağdat bölgesinde, Dulkadırlular; Fars'ta, Rumlular; Erran'da, Karamanlular ve Kaçarlar, Gence ve Berda'da, Afşarlar; Kûh-ı Gilûya bölgelerinde hüküm sürmekteydiler[26].

Şah Tahmasb'ın Safevî tahtına geçtiği haberi, kendisine bir sefâretle bildirilmediği için buna çok kızan Kanuni, Tahmasb'ı tebrike lüzum görmemiştir. Hatta Tahmasb'a hakaret ve tehdit dolu bir mektubu Koca Nişancı Celâl-zâde

inşâsıyla 1525'de yazdırıp göndermiştir[27]. Mektup'ta, Şah Tahmasb'a cülûsunu bildirerek "niçin arz-ı ubûdiyet etmediği" sorulmuş, yakında İran Seferi'ne çıkılacağı belirtilmiştir. İki genç hükümdarın savaş için bir defa daha karşı karşıya gelmeleri ve boy ölçüşme arzusu bildirilmiştir. Ayrıca, Sultan Selim'in Şah İsmail'e galibiyeti de hatırlatılmaktaydı[28].

Kanuni, Şah Tahmasb'a mektubunda; Batı Türklüğü ile Doğu Türklüğü arasındaki Şiî-Safevî Devleti'nin varlığına asla müsaade etmeyeceğini belirtiyordu. "Dünyanın iki zorlu kalesi olan Belgrat ve Rodos'a düzenlediğim muzaffer seferler, yapacağım seferi geciktirdi. Şimdi kendini kolla dizginlerimi senin üzerine çevirdim. Kahramanların düşmanlarına önceden savaş ilan etmesi âdet olduğundan seni uyarıyorum... Ataların gibi derviş elbiselerini giyin, başından tacını çıkar, inzivâyâ çekil, ...aksi takdirde karınca gibi toprağın içine girsen veya kuş gibi uçup gitsen seni her yerde bulurum. Ecel gibi üzerine çöken bu fermana kulak ver ve olanlardan ders al... Er isen vaktine hazır olasin"[29] diyordu. Bu mektup Sultan Selim'in Çaldıran savaşı öncesi, Şah İsmail'e gönderdiği mektuplara üslûp bakımından çok benzemektedir.

Kanuni'de artık babası Selim gibi, Safevîler'in, Türk dünyasının birliğine, Anadolu'nun bütünlüğüne, Türk Milleti'nin Sünnî akidesine en zararlı ve ortadan kaldırılması gerekli bir unsur olduğuna tam olarak inanmış bir Türk hükümdarıydı. O'da Selim gibi, Kızılbaş-Safevî tehlikesini kökünden kaldırmak, Türk dünyasını Türkistan dahil, Osmanlı bayrağı altında birleştirmek ideali ile birlik-beraberlik düşüncesini açıkça ortaya koymaktaydı[30].

Şah Tahmasb, Kanuni'ye cevap yazmak yerine, Alman İmparatoru Şarlken'e (1516-1556), Portekiz Kralı III. Joao'ya (1521-1557), Macar Kralı II. Layoş'a (1516-1526) müracaat ederek Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket için ittifak yapılmasını teklif etmiştir[31]. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti için İran'a karşı sefer açılmasına belki en müsait ortamdı. Ancak Kanuni, Mohaç Seferi (1526) için Macaristan ve

Avusturya topraklarına doğru askerini yola çıkarmış bulunuyordu. Böylece İran Seferi ertelenmek zorunda kalmıştır.

Kanuni devrinde Anadolu'da; Zünnunoğlu (1526), Veli Halife (Kızılbaş Halifesi), Kalenderoğlu (1527) isyanları ve Molla Kabız Meselesi (1527) gibi, Osmanlı Devleti'ni bazen pek muhâtaralı vaziyetlere sokan Şiî eğilimli kütlelerin, muhtemelen Safevî tahrikiyle, ihtilâller yaptıklarını görüyoruz[32]. Fakat bu isyanların hepsi bastırılmış ve etkisiz hale getirilmişlerdir. Öte yandan 1529'da, Bağdat Hâkimi Zülfikâr Han, şehrin anahtarlarını İstanbul'a göndererek Kanuni adına Bağdat'ta hutbe okutup, para bastırması ve burasının Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ilân etmiştir[33]. Bağdat Hâkimi Zülfikâr, Osmanlı Devleti'nden yardım gelinceye kadar Safevîlere karşı, şehri savunabileceğini de bildirmişti. Kanuni, bu çağrıya Viyana Seferi'nde (1529) olduğu için hemen yardım gönderememiştir.

Şah Tahmasb; "sakın olmaya ki ülkeler fetheden Cihân Padişahı, Bağdada mâlik olub o yoldan İran ve Turan zaptına ve teshirine sâlik olmaya" diye, korkuya düşüp Haziran 1529'da ordusuyla Bağdat'a gelerek, Zülfikâr Han'ı şehit etmiştir[34]. Bu olaydan sonra Kanuni'ye Bağdat halkına zamanında el uzatamadığı için Safevîler üzerine sefer yapması bir borç haline gelmiştir. Kanuni'nin Irakeyn Seferi (1533-1535) adlı tarihî sefere çıkış sebeplerinden biri de Bitlis Beylerbeyisi Şeref Han'ın İran'a ilticâsı ve Azerbaycan hâkimi Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması olayıdır[35].

Osmanlılar bu seferle, Safevîleri tamamen Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan atmak, Basra Körfezi ve Hazar Denizi arasında tutunmak istiyorlardı. O zamanlar Kuzey Irak Osmanlıların, Orta ve Güney Irak ise Safevîler'in elinde bulunuyordu[36]. Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki ilişkiler aslında, Çaldıran savaşından sonra hiç düzelmemiş, Şah İsmail'in Anadolu'ya yaptığı propaganda sebebiyle bir türlü barış yapılamamıştı. Kanuni, İran Seferi'ne çıkmadan

önce Safevîlere karşı, Semerkant Han'ı Ebu Said'i, Buhara Han'ı Ubeydullah'ı, Türkistan Han'ı Abdullah'ı vb. bir kısım Türkistan muhiti hükümdarlarını birlikte harekete davet etmiştir[37]. Şah Tahmasb'da, Kanuni'nin bu girişimi karşısında boş durmamış, bir taraftan babası Şah İsmail gibi, Osmanlı ülkesine casusları vasıtasıyla Şiîlik propagandasını körüklüyordu, diğer taraftan Osmanlılar aleyhine Avrupa'daki; Almanya, Avusturya, Portekiz, Macaristan gibi devletler ve Papalık ile ittifaklar sağlamaya çalışıyordu[38].

Kanuni'nin Safevî Devleti'ne karşı giriştiği, İrakeyn Seferi (1533-1535) 16. Yüzyıl Türk siyasî ve askerî tarihinin çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaşın sebebi olarak, Şiî-Sünnî gerginliği, Bağdat ile Bitlis meselesi ve Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne, Şeref Han'ın Safevîler'e ilticâsı olayları, pek çok kaynakta müttefikken yer almaktadır[39]. Burada iki önemli gelişme daha görmekteyiz. Tahran yönüne doğru giden Şah Tahmasb'ın ve ordusunun takibi kararlaştırılmıştır. Bir de Tebriz Osmanlıların eline geçmiş olduğundan, Safevî başkenti Kazvin'e nakledilmiştir. Bu da kültür bakımından Türk olan Tebriz yerine artık Safevîler, Kazvin'de İran-Fars kültürünün etkisinde kalacaklardır[40].

Osmanlılar yüz elli bin kişilik bir ordu ile aylarca İran topraklarında, Safevî Ordusu'nu arayarak savaşmak için birçok sıkıntılar çekmiştir. Babası Şah İsmail ve Safevî Ordusu'nun Çaldıran savaşında Sultan Selim'den yediği ağır darbeyi hatırladıkça, Osmanlı Ordusu'na karşı koyamayacağını anlayan Şah Tahmasb, elindeki güçlü ve inatçı Türkmen-süvari birliklerine rağmen, meydan savaşı vermeyerek, hep kaçmayı tercih etmiştir[41]. Böylece, Osmanlı Ordusu'nu yıpratmayı, yıldırmanı, adetâ geldiğine-geleceğine pişman ederek, eli boş tekrar Anadolu'ya dönmelerini temine çalışıyordu. Safevîler Doğu Anadolu'da, daha Osmanlılar Avrupa'da seferde iken Erzincan, Erzurum, Ağrı başta olmak üzere birçok yerleri yakıp-yıkarak, onların yararlanabileceği ne varsa, hayvan, bitki ve diğer canlıları tahrip ederek, İran içlerine doğru

çekilmişlerdi. Amaç hem kendi askeri birliklerini ölümden korumak, hem de Osmanlı askerini bıktırmak ve yıpratmaktı. Ayrıca Doğu halkının gözünü korkutmak ve Osmanlı yanlısı oldukları için onları cezalandırmaktı.

28 Kasım 1534'de Veziriazâm İbrahim Paşa, herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın Bağdat'a girmiş, Türk Beyleri ve Bağdat halkı ile birlikte şehri Kanuni'nin gelişi için hazırlamıştır. Bağdat Kalesi'nin bütün burçlarına Osmanlı-Türk bayrakları çekilmiştir. 29 Kasım 1534'de Bağdat'ın anahtarları Sultan Süleyman'a verilmiştir. 30 Kasım 1534'de eski Abbasî Halifelerinin merkezi olan Bağdat şehrine Osmanlı Padişahı Kanuni törenle girmiştir. Bağdat'ta Kanuni'yi karşılayanlar arasında büyük Türk Şairi Fuzulî'de vardır. Padişah kendisine iltifat ederek vakıflardan maaş bağlanmasını emretmiştir[42]. Bağdat'ta dört ay kadar kalan Kanuni, Hanefî Mezhebi'nin kurucusu Ebû Hanife'nin kabrini ziyaret ederek çiniler ile süslü bir türbe ile camii yapılmasını emretmiştir. Daha sonra İmam Musa Kâzım'ın ve Abdulkâdir Geylânî'nin türbelerini ziyaret ederek kubbelerini ve diğer tâdilât ve onarımını yaptırarak hem Sünnîlerin hem de Şiîlerin gönüllerini kazanmıştır[43]. Kanuni, dört ay kaldığı Bağdat'ta, bütün Irak-ı Arab'ı fethedip, araziye tahrir ettirmiştir. Kûfe, Kerbelâ, Necef gibi yerleri, Ehl-i Beyit'in makamlarını ziyaret ve tamirat ile Şiî halkın muhabbetini de kazanmıştır[44].

Kanuni'nin İran'a yaptığı bu ilk sefer görünüşte gayesine ulaşmıştı. Bitlis ve Bingöl'den Erdebil'e kadar Azerbaycan ülkesi ve merkezi Tebriz şehri ile Bağdat ve havalisi fethedilmiş oluyordu. Fakat Kanuni, Bağdat'ta iken Şah Tahmasb, Kış mevsiminde yeniden Tebriz'i ele geçirmişti[45]. Bağdat Beylerbeyliği'ni teşekkül ettiren Kanuni bu eyalete "İlk Osmanlı valisi" olarak Ramazanoğlu Uzun Süleyman Paşa'yı getirmiştir. 31 Mart 1535'te Bağdat'tan ayrılan Kanuni, Ulama Paşa'nın yardım isteklerine karşı Tebriz'e doğru hareket etmiştir[46].

Şah Tahmasb'ın gayesi, kuvvet ve teknik bakımdan kendilerinden çok güçlü olan Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmamak ve yenilmemektir. Bundan sonra ise hiç yıpranmayan, muhafaza eylediği taze kuvvetler ile kaybettiği yerleri kolayca ele geçirmektir.

Şah Tahmasb'ın İsfahan'dan Sultaniye'ye gelmiş olduğu haberi üzere, Sultan Süleyman, Tebriz'den hareket ederek, Şah ile kesin bir çarpışma yapmak üzere, 3 Ağustos 1535'de Dergüzin'e kadar gelmiştir. Burada durumun vahametini anlayan Şah Tahmasb, kardeşinin de Kanuni ile birlikte olduğunu görünce, endişeye kapılarak, derhal bir elçilik heyeti göndermiştir. Ustacalu Han Türkmen başkanlığındaki elçilik heyeti kabul edilip dinlenmiş, ancak cevap verilmeden gönderilmiştir[47].

Dergüzin konağında gelen Safevî elçilerinin, İrakeyn'i iki devlet arasında taksim etmek, yani Irak-ı Acem İran'da, Irak-ı Arap Türkiye'de kalmak şartıyla barış teklif ettikleri rivayet edilir. Başka bir görüşe göre de her iki Irak'ı ve Doğu Anadolu'daki Van havalisi tamamen Türkiye'ye bırakılması şartıyla barış istenmiştir[48]. Bu barış teklifi gayet samimiyetsiz görülmüştür. Şah Tahmasb'ın bütün amacı, Osmanlı Ordusu'nun Safevî ülkesini bir an evvel terk etmesidir. Hiç ezilmemiş ve yıpranmamış askeri süvari kıtaları ile nasıl olsa hemen barışı bozabilir, sözde verdiği yerleri Kanuni'nin İstanbul'a dönmesiyle derhal geri alabilirdi. Şah'ın kaypak ve ürkek tavrını anlayan Kanuni, savaş olmayınca çaresiz 20 Ağustos 1535'de tekrar Tebriz'e dönmüştür[49]. 27 Ağustos 1535'de Tebriz'den İstanbul'a dönmek üzere hareket etmiştir[50].

İrakeyn Seferi sonuçları bakımından Osmanlı Devleti'ne birtakım olumlu gelişmeler sağlamıştır. Evvelâ Anadolu'nun birlik ve bütünlüğü temin edilmiş, devletin siyasî ve coğrafî nüfûzu artmıştır. Bağdat başta olmak üzere Irak-ı Arap'ta birçok şehir ve kasabalar Osmanlı ülkesine katılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu -Van ve Erciş hariç- tamamen ele geçirilmiştir. Kafkaslar, Basra Körfezi'ne kadar

olan yerler İran'a kapatılmış, Azerbaycan'ın geçici işgali, Erzurum Eyaleti'nin kurulması, Ulama Paşa başta olmak üzere Tekelü ümerasının çoğunun Osmanlı Devleti'ne tâbi kılınması, Osmanlı'nın Kafkasya sınırının teminat altına alınması gibi, faydalı sonuçları olmuştur. Bununla birlikte bu seferin sonucunda, Safevî Devleti'nin ortadan kaldırılamayacağı ve bu devletin varlığına son verilemeyeceği de anlaşılmıştır[51].

Coğrafî sahanın dağlık ve çok geniş bir arazi olması, seferi zorlaştırmış, ağır silahlar, mühimmat, iâşe, eşya vs. top-cephâne taşımada hayli güçlükler çekilmiştir. Osmanlı Ordusu'nun otuz bin kadar insan, yirmi bin kadar hayvan ve yüz büyük çaplı top zayıatı olmuştur[52]. Sefer bölgesi, Şah Tahmasb'ın askerleri tarafından devamlı yakılıp-yıkılmıştır. Safevîler tarafından bölgede bitki, hayvan, ağaç, ekin vs. bırakılmamış, insanlar göçürülmüş, arazi ıssız ve verimsiz hale getirilmeye çalışılmıştır.

Ancak, Kanuni'nin Bağdat Seferi sonucu, Osmanlı Devleti'nin, Şattü'l-Arap ve Basra üzerindeki gücü artmış, hatta Mısır'da Süveyş Limanı, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Denizi Osmanlıların nüfuzu altına girmiştir[53]. Daha sonra cereyan eden hadiseler ve gelişmeler; Şah Tahmasb'ın, Kanuni'nin Avrupa'da savaşmasını fırsat bilerek Kafkaslar'daki Sünnî-Türk yurtlarını istila etmesi, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Anadolu'daki göçebe Türkmenler'e karşı kuvvetli ve sinsî ve Şiîlik propagandası yapması, Van, Erciş ve civarındaki kaleleri zorla işgal etmesi, Erzurum ve Kars bölgesinde çevreye büyük tahribatlar vermesi, Şirvân ülkesine kanlı baskınlar yapması gibi[54] sebepler yeniden İran üzerine sefer yapılmasını kaçınılmaz hale getirmişti.

Ayrıca, Osmanlı hudut valileri ve Özbek hanları, gönderdikleri arz ve mektuplarla yardım ve Şah Tahmasb üzerine sefer açılmasını istiyorlardı[55]. Osmanlı Devleti, Avrupa'da Avusturya, Almanya gibi devletlerle yedi yıllık bir anlaşma da yapmıştı. Şah Tahmasb'dan (1535-1547) on iki yıldır yaptıklarının sorulması zarureti de İran üzerine yapılacak

seferi zorunlu kılmaktaydı. Kanuni'nin Tebriz (2. İran) Seferi'nin sebepleri, Yakın Doğu'da ve Doğu Anadolu'da siyâsî, dinî-mezhebî birlik ve bütünlüğü sağlamak, Anadolu coğrafyasında Şiîlik görüşünü silmek, yakın komşu ülkelerde Sünnî anlayışı geliştirmek, kısaca siyâsî-dini hâkimiyeti sağlamak ve rakip olan Safevîler'e ağır bir darbe indirmektir[56]. Ayrıca Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlı'ya sığınmış, O'da Safevîler üzerine seferi teşvik etmiştir. Kanuni, 21 Mart 1548 tarihinde Üsküdar'a geçmiş ve 31 Mart'tan itibaren büyük bir Osmanlı Ordusu ile Elkas Mirza'da yanında İran üzerine yönelmiştir[57].

1548 yılı baharında, Kanuni henüz İran (Tebriz) Seferi'ne çıkmadan önce, Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'yu istilâ etmiş, Hınıs, Pasin ve Erzurum'a büyük sıkıntılar vermiştir. Van Kalesi üzerinden gelerek Hınıs'ı yağmalamış, Tercan ve Erzincan'a kadar gelmiş etrafı mahvederek kaçmıştır[58]. Kanuni, 1548 Haziran ayı sonuna doğru Erzurum önlerine ulaşmış, burada sekiz gün konaklamış ve Şah Tahmasb'ı "erlikle cenge" davet eden mektubunu Erzurum'dan göndermiştir[59].

Kanuni Erciş, Adilcevaz üzerinden Van Kalesi'ni ele geçirmek istiyordu. Fakat Şah Tahmasb'ın yine eski taktik üzere Tebriz'e kadar olan sahayı yakıp-yıkarak, suları zehirleterek geri çekildiğini ve meydan savaşına cesaret edemeyerek Tebriz'i terk edip Kazvin'e çekildiğini görüyoruz[60]. Kanuni, 27 Temmuz 1548'de hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Tebriz'e girmiştir. Şah'ın cenge yanaşmadığını ve ele geçiremeyeceğini anlayan Kanuni, O'nu saklandığı yerden çıkarmanın mümkün olamayacağını görmüştür. Şiddetini artıran yiyecek ve yem sıkıntısından dolayı, doğan kırgından binlerce at ve katırın ölümü üzerine, 1 Ağustos 1548'de Tebriz'den Van üzerine yürümüştür[61]. Kanuni, Tebriz Seferi ile İran ülkesini parçalamak, topraklarının bir kısmını Şirvânşahlar, Gürcüler ve Dağıstanlılar gibi eski mahalli hânedânlara vermek, bir kısmını da Osmanlı topraklarına katmak, Şiîliğe ağır bir darbe vurmak, Doğu ve Güneydoğu

Anadolu'da birliği sağlamak istiyordu. Şah Tahmasb, "Azerbaycan'ın kilidi" saydığı Van Kalesi'nin "on iki imam"a bağlı kiŐiler elinden asla alınamayacağını zannediyordu. 24 Ağustos 1548'de Van Kalesi alınmıŐ, eyalet haline getirilerek Van Beylerbeyiliği kurulmuŐtur[62].

Kanuni, Doğu Anadolu'da çok akılcı ve gerçekçi bir yol izlemiŐtir. Kızılbaş-Türkmenlere açıkça devlet aleyhinde bulunmadıkları takdirde hiçbir baskı yapılmamasını sağlamıştır. Erzurum Şehri'nin Doğusu'nda Kars Beylerbeyiliği'ni Diyarbakır'ın Doğusu'nda ise Van Beylerbeyiliği'ni kurmuŐ, bugünkü, Türkiye-İran sınırına yakın yerleri aŐađı-yukarı 1548'de birlik beraberliği sağlayarak güvenlik altına almıştır. Bu durum Tebriz Seferi olarak bilinen 2. İnan seferinin önemli bir sonucudur.

1552'nin Yaz mevsiminde Kanuni'nin, Avusturya, Almanya ve İspanya kuvvetlerine karşı savaŐtıđı bir sırada, Doğu'ya Osmanlı Ordusu'nun gelemeyeceğini fırsat bilen Şah Tahmasb, Safevİ Ordusu'nu dört ana kola ayırarak, Osmanlı lkesinin Doğu'daki hudut Şehir ve kasabalarına çok Őiddetli ve tahripkr akınlar ve yağma yaptırmıŐtır[63]. Bu yağma ve tahrip akınlarının bir gayesi de Osmanlı Padişahı'nı barış yapmaya zorlamaktır. Çünkü Şah Tahmasb, yıllardır "Hazreti Hundkr" dedikleri Kanuni ile barış yapmak istiyordu. Safevİ Devleti, Osmanlı Devleti ile barış yaptığı takdirde hem büyük bir tehlikeden kurtulacak, hem de komşu olduğu çok kuvvetli bir devlet tarafından kabul edilmiş olmanın rahatlığına kavuŐacaktır[64].

Kanuni, bu durum zerine Nahçıvan (3. İnan) Seferi yapmak zorunda kalmıştır. Nahçıvan Seferi'ne hareket etmeden önce her türlü tedbiri almıştır. Safevİ Ordusu'na son kez ağır bir darbe vurmak istiyordu[65]. Osmanlı kuvvetleri, 10 Temmuz-30 Temmuz 1554 tarihleri arasında, görülmemiŐ bir asker kalabalığı ile 1514 tarihindeki Çaldıran savaşından bu tarafa geçen kırk yılın en ağır darbesini indirmiŐlerdir. Osmanlı kuvvetleri çok miktar da servet, esir, altın, mal ve ganimet

ele geçirmiş, birçok köşk, bahçe ve sarayı da yakıp yıkmışlardır. Safevî Şah'ı Tahmasb'ın Doğu Anadolu bölgesine yıllardır revâ gördüğü yağma ve tahrip, bu sefer Azerbaycan topraklarında uygulanmıştır.

Bundan sonra çok büyük değişim ve gelişmeler cereyan etmiştir. Kanuni, bu 3. İran Seferi ile de arzuladığı neticeyi alamamış, bundan dolayı artık uzlaşma yolunu tercih edecektir. Kanuni'ye, 6 Ağustos 1554'te Bayezid menzilinde iken Şah Tahmasb'a Kars'tan gönderdiği hakaret ve tehdit dolu mektubunun cevabı, barış antlaşması yapmak talebiyle, Veziriazâm Ahmed Paşa'ya Safevîler tarafından gönderilmiştir. İran'dan gelen mektupta, önce tehdide tehditle cevap verilmiş, ancak hayırlı olanın barış olduğu belirtiliyordu. Artık "bir sulh yapılarak bu hâle bir nihâyet verilmelidir hayır barıştadır" gibi, ifadelerle sulh isteklerini açıkça belirtmişlerdir[66].

"Bâb-ı hümâyûn dost ve düşmana meftuhdur" ifadesi, Şah Tahmasb'ın vüzerâsını ümitlendirmiş ve hemen "Kızılbaş Havassı" Ahmed Paşa'ya yeni bir mektup göndererek, "Osmanlıların taarruzcu olduğunu ve diyânete müteallık kelimât beyan ederek sulhü salah ahvâlini tezekkür eylemişler"[67]. Osmanlı-İran barışına giden yolda Osmanlıların iki yüz elli yıllık bir devlet olduğu gerçeğini ve güçlü konumda olduğunu, üçüncü defadır Safevîler üzerine yapmış olduğu Acem seferlerinden anlamak mümkündür. Safevîlere gelince; onlar ne yapıp-yapıp Osmanlılardan kurtulmak, onlarla bir barış yaparak, kendilerini elli beş yıldır resmen tanımayan Osmanlı Devleti'ne kendilerini kabul ettirmek istiyorlardı.

Kanuni, Safevîler tarafından ihlâl edilmedikçe bu mütarekeye bağlı kalınacağını belirtmiştir. Şah Tahmasb'ı bu mütarekeye Osmanlı Ordusu'nun hudut boylarında kışlayıp, baharda Erdebil ve Tebriz üzerine yeni yağma ve akınlar yapılacağı korkusu mecbur etmiştir. Kanuni, Erzurum'da yirmi dört gün kalmış ve 28 Eylül 1554'te Erzurum'dan Amasya'ya kışlamak üzere hareket etmiştir[68]. Nihayet Osmanlı

vezirlerinin Bayezid'de yaptığı müzakereler netice vermiş, Safevîlerin "Dâru'l-İrşâd" dedikleri "Erdebil Gurkhâneleri"nin Osmanlı kuvvetlerince yakılıp-yıkılacağı endişesi Şah Tahmasb ve vezirlerini barışa yöneltmiştir. Şah Tahmasb, dostluk ve muhabbet dolu bir mektupla, Kemâluddin Ferruhzâde Bey'i çeşitli hediyeler ile Kanuni'ye barış için Amasya'ya göndermiştir[69]. Nisan 1555'te Erzurum'a gelen elçilik heyeti 10 Mayıs 1555 tarihinde Amasya'ya ulaşmışlardır[70].

Kanuni, Amasya'da hem İran elçilerini hem de Avusturya-Almanya elçilerini, çok ince bir siyasetle ayrı ayrı müzakereler yaparak kabul etmiştir. Her iki devlet ile de Osmanlı Devleti lehine barış yapmayı gayet ustalıkla başarmıştır. 21 Mayıs 1555'te Divân-ı Hümâyûn'a kabul edilen, Şah Tahmasb'ın elçileri, son derece sanatlı ve parlak sözlerle yazılan Şah'ın mektubunu Pâdişah'a takdim ettiler. Osmanlı vezirleri ile Ferruhzâde Kemâluddin başkanlığındaki İran elçilik heyeti arasındaki görüşmeler sonucu, iki devlet arasındaki hududun son Osmanlı fütühâtı esas olmak kaydıyla tespitine karar verilmiştir. Bu durum üzerine; Ardahan, Kars, Göle, Zarşat, Arpaçay vs. havalisi İran'dan Osmanlılar'a intikâl etmiştir. 1 Haziran 1555 tarihinde Amasya Barışı ile Osmanlı Devleti, kuruluşundan yaklaşık elli beş yıl sonra ancak Safevî Devleti'ni resmen tanımış ve kabul etmiş oluyordu[71].

Kanuni, Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda Amasya'da barış-sulh teklifi ihtivâ eden mektuba olumlu olarak cevap vermiştir. Amasya Barışı'nı sağlayan asıl belge, Padişah'ın, Şah Tahmasb'a Ferruhzâde Bey ile gönderdiği mektubudur. Bu mektup, Osmanlı-İran barışını tesis ettiği gibi, barışın şartlarını da belirtmektedir. Bu mektubunda Kanuni, Şah'a karşı memnuniyetini belirtmiş ve iki devlet arasında barış yapılmasının faydalarına işaret edip, Tahmasb'ın isteklerini kabul ile İranlılar tarafından bozulmadığı müddetçe barışın korunacağını ve hudut komutanlarının ihtilafa sebep olacak her türlü davranıştan

kaçınacaklarını bildirmişdir[72]. İran elçilerinin işleri tamamlanıp, Kanuni'nin barışı tasdik eden mektubu ellerine verilip yolcu edilmişlerdir.

Amasya Barışı ile Sünnîlik ile Şiîlik arasındaki en büyük mezhebî sebebin giderilmesine çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu da Şiîlerin Hz.Ali'den başka büyük sahabilere (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Aişe gibi) hürmet etmemeleri, hatta hakaret etmeleri, Sünnîliği en çok müteessir eden bir husus idi. İran elçisi Ferruhzâde Bey, bu uygunsuz duruma artık son verileceği hususunda Osmanlı hükümetine güvence vermiştir. Ayrıca İranlılar, Osmanlı hududunda hiçbir tecavüzde bulunmamak ve dostluk münasebetleri tesis etmek taahhüdünde de bulunmuşlardır[73].

Safevîler, Amasya barışı ile Osmanlı Devleti'ne Irak ve Doğu Anadolu ile Gürcistan'da, 1514'ten beri Osmanlıların ele geçirdikleri toprakları, kaleleri, şehirleri vermişler ve oraları hudut kabul etmişlerdir[74]. Antlaşmaya göre, Gürcistan toprakları Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında paylaşılmıştır. Kakhet, Mosuk, Ahıska, Borçalı kesimleri, Kartli, Göri, Tiflis, Meshetiye Safevîlere verilmiş iken, Başiaçuk, İmaret, Dadyan (Megrel), Güryel (Güriyan), Trabzon sınırına kadar olan Keyhüsrev ülkesi de denilen Çoruh boyundaki, Atabek yurtları, Dav-eli, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum kesimleri Osmanlılar'da kalmıştır[75]. Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'nin batı kıyılarına kadar uzanıyordu. Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Tebriz Osmanlılar'da kalıyordu. Bu antlaşma ile Osmanlılar, Çaldıran'dan (1514) bu tarafa kırk bir yıldır düşman olarak gördükleri Safevîleri resmen tanıyıp kabul etmişlerdir.

Şah Tahmasb, Osmanlı Ordusu'nun teknik ve top yönünden Safevî Ordusu'ndan daha üstün olduğunu biliyordu. Tahmasb, devletinin meşruiyetini, Şiî hacıların emniyetini, Şiîlik Mezhebi'nin İran'da varlığını, kendi iç kavgalarını bertaraf edebilecek bir rahatlığı, Amasya antlaşması ile sağlamış oluyordu. Ancak, Osmanlı-Safevî devletleri arasında

yapılan Amasya antlaşmasından sonra Osmanlılar ile Türkistan hanları arasındaki münasebetler kısmen zayıflamıştır. Hatta Osmanlılar, Safevîler ile barışı koruyabilmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bundan dolayı Safevîler'in Özbeklere yaptığı bazı girişimlere müdahale edememişlerdir.

Amasya Antlaşması'na Osmanlı Devleti ne kadar sadakât göstermeye çalışmışsa, Safevî Devleti o kadar riayetten uzak olmaya başlamıştır. Safevîler kökleri Anadolu'dan beslendiği için olacak ki, Anadolu'da tahrik ve propagandayı sürdürmekten geri durmamışlardır. Osmanlı Devleti hemen gereken tedbirlere başvurmuş, fakat İranlılar barışa riayet ettiklerini bildiren mektuplar ve hediyelerle beraber elçiler göndermek suretiyle ikiyüzlü bir tavır sergilemişlerdir. İranlıların bir yandan kendi propagandalarını sürdürüp, diğer yandan hiçbir şey yokmuş gibi dostluk gösterilerinde bulunmalarını Osmanlı devlet adamları yakından takip etmekteydiler[76].

1-Padişahımız tarafından dostluğun ve barışın temelleri sağlamlaştırılarak gelen elçiniz "Ağa" ile bir "Nâme-i Hümâyûn" gönderilmiştir. Barışın bizim tarafımızdan bozulacağını zannetmeyiniz. Padişahımız artık hazinelerini artırmaktan ve ülkesini yeni fetihler ile genişletmekten vazgeçti. Bütün arzusu Müslümanların barış içinde yaşamasıdır. Mabetler ve mescitlere saygı gösterilmesi ve ibadetler yapılmasıdır.

2-"Adâvet-i mâziyenin bâ'isi" o ülkede bir takım şerirlerin "Ashâb-ı Kibâr'a âdavet"te ısrarları idi, o da def olundu.

3-"Hac'da her kişünün hisse-i muayyenesi ve vazife-i mukadderesi Şerif ve Hâkim (Peygamber soyundan) mârifeti ile sadâkat yedinden tevzî olunur".

4-Atabek II. Keyhüsrev'in başkent edindiği "Adıgon'un (Altunkale) bu cânibe tesliminden ihmâl olunmaya ve's-selâm,"[77] denilmekteydi. Kars, Ardahan ve İmaret toprakları

için Kanuni'nin yazdığı mektubun neticesi olumlu olarak alınmıştır. Şah Tahmasb, bu mektuptan sonra İran'daki şaraphânelerin kapatıldığını ve erbâb-ı fısk'ın ortadan kaldırıldığını belirten mektubu, Hamza Sultan isminde bir elçi ile birlikte Kanuni'ye göndermiştir.

1 Haziran 1555 tarihli Amasya Antlaşması'ndan itibaren, 2 Ocak 1578 tarihine kadar Osmanlı hükümeti, büyük bir titizlik ve sadâkatle Safevîler ile varılan barışı çeyrek asra yakın bir zaman içerisinde korumuştur[78]. Sultan II. Selim'in (1566-1574) cülûsunu tebrik için ağır hediyeler ve kalabalık bir maiyyet ile Şah Tahmasb tarafından elçi olarak gönderilen Revân Hâkimi Şah-Kulu Sultan, hudutta Erzurum Beylerbeyisi tarafından karşılanmış ve Üsküdar'a getirilmiştir[79]. İran elçileri, huzura kabul edilerek 1568'de Edirne'de II. Selim tarafından karşılanmış ve önceki Ahid-nâme'yi teyid eden yeni bir antlaşma metni tanzim edilerek Edirne'den ayrılmalarına müsaade edilmiştir[80]. II. Selim devri'nde Osmanlı Devleti ile İranlılar arasında, Kanuni tarafından akdedilen Amasya Barışı aynen korunmuştur.

Sonuç:

Osmanlı Devleti'nin Kanuni devri Safevî-İran siyaseti, Türk tarihinde önemli bir yer tutar. Bu araştırmada 16. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti ile Azerbaycan ve İran'da hüküm süren Safevî Devleti arasında cereyan eden çok zorlu bir mücadele dönemi ortaya konulmuştur. Çoğu zaman iki devlet arasındaki ilişkilerin belirleyici tarafı Osmanlılar olmuştur. Siyâsî antlaşmalarda genellikle Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman ve vezirlerinin öne sürdüğü şartları, Safevîler kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Osmanlılar ile Safevîlerin özellikle Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Irak, Bağdat havalisi ve Musul üzerinde kıyasıya bir hâkimiyet ve nüfuz mücadelesi verdiklerini görmekteyiz. Osmanlı Devleti, Sultan Selim'den itibaren Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki Kafkasya

bölgesine, merkezi Tebriz olan Azerbaycan coğrafyasına ve Hint Okyanusu'na açılan Basra Körfezi'ne hükmetmek arzusundaydı. Bu amaçla Doğu Anadolu, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap fethedilmiş, İran'da Şah İsmail liderliğinde ortaya çıkan Safevî Devleti'ni Çaldıran Zaferi'nden sonra da yok etme mücadelesi sürdürülmüştür. Ancak, Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail ve Anadolu Türkmenleri, "Türk Devlet Geleneği"ne göre teşkilatlanmış askerî kuvvetleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı amansız ve kararlı bir tavırla karşı durmuşlardır. Safevî askerî kuvvetleri Türkmen süvari birliklerinden oluşmaktaydı. Kendilerini Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin varisi kabul eden Safevî şahları, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun kendi yurtları olduğunu iddia ediyorlardı. Doğu'da Safevîlerin olumsuz tavırları ve düşmanlıkları sebebiyle, Osmanlıların güçlü ordularla Avrupa cephesindeki fetihleri ciddi olarak engellenmiştir.

Kanuni devrinde Osmanlı kuvvetleri, İran üzerine üç büyük sefer yapmak zorunda kalmışlardı. Bunlar, Irakeyn Seferi (1533-1535), Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan Seferi'dir (1553-1554). Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti 1555'de imzalanan Amasya Barış Antlaşması ile aralarında sürekli devam eden savaşlar dönemine son vermişlerdi. Amasya Barış Antlaşması'yla 1555'de kesin olarak Bağdat, Kerkük, Musul, Basra, Erzurum, Kars, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Safevî Şah Tahmasb, Kanuni Süleyman'ın karşısına Osmanlı Ordusu'nun büyüklüğü ve üstün askerî teknik güce sahip olmasından dolayı, bir türlü çıkıp karşılıklı meydan savaşına girmemiştir. Şah Tahmasb (1524-1576) ve daha sonra Şah I. Abbas (1587-1629) gayet akıllı bir siyasetle askerî birliklerini büyük Osmanlı kuvvetleri karşısında sürekli kaçarak meydan savaşını vermeksizin korumayı başarmışlardır. Kanuni devrinde, Osmanlı kuvvetleri bazen iki yıla varan seferleri süresince Safevî topraklarını bir uçtan bir uca dolaşmışlardır. Büyük masraflara ve zaman kaybına yol açan

İran seferleri, Osmanlı Ordusu'nu olumsuz yönde etkileyerek bıkkınlık, yılgınlık ve çaresizlik içinde zayıyata uğratmıştır. Bir de Osmanlılar Avrupa üzerine yapacağı seferlerden geri kalmışlardır.

KAYNAKÇA:

Abdu'l-Aziz, Karaçelebi zâde, **Süleymannâme**, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut Kitaplığı, Nr. 4823, (Bulak Matbaası-Mısır), İstanbul, 1248 h.

_____, **Târih-i Ravzâtu'l-Ebrâr**, Süleymaniye Ktb., Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, (Bulak Matbaası-Mısır), İstanbul, 1238 h.

Aksun, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, I-VI, İstanbul, 1994.

Altundağ, Şinasi, "Selim I", **İslam Ansiklopedisi**, XI, M.E.B., İstanbul, 1966, (ss. 423-434).

Asrar, N. Ahmet, **Kanuni Sultan Süleyman Ve İslâm Alemi**, Hilal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,?.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: a) Ali Emiri Tasnifi: Nr.131, 329, 330, 335.

18. b) İbnü'l-Emin, Hariciyye Tasnifi: 18. c) Name-i Hümâyûn Defteri: Nr. 7, s. 4-6.

19. d) Mühimme Defteri: M.D. I, Sıra Nr. 172; D. VII, Sıra Nr.185; M.D. XXXII, Sıra Nr. 84, 119,

175, 195, 293, 420, 424, 425, 426, 546, 665; M.D. XXXV, Sıra Nr. 727; M.D. XXIX, Sıra Nr. 524,

580; M.D. XLIV, Sıra Nr. 123; M.D. XLVII, Sıra Nr. 360.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992.

Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Terc. M. Fuat Köprülü), D.İ.B.Y., 5. Baskı, Ankara, 1977.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XV, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

Celâl-zâde, Mustafa, **Selim-nâme**, (Haz. A. Uğur-M. Çuhadar), 1. Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1990.

_____, **Tabakâtu'l-Memâlik fi Derecâti'l-Mesâlik**, Süleymaniye Ktb., Fatih Kitaplığı, Nr. 4423, (Türkçe Yazma), İstanbul, ?.

Çelebi, Haydar, **Haydar Çelebi Ruznâmesi**, (Haz. Yavuz Senemoğlu), Tercüman Yayınları, İstanbul, ?.

Danışman, Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, I-XIV, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.

Danışmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I-IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1948.

Demirtaş, Funda, **Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtu'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009.

Diyânet, Ali Ekber, **İlk İran-Osmanlı Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)**, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul, 1971.

Emecen, Feridun, "Kanuni Süleyman Devri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, .X, Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, (ss. 313-382).

Erendil, Muzaffer, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Feridun Ahmed Bey, **Münşeatu's-Selâtin**, I-II, 2.Baskı, İstanbul, 1274-1275 h.

Fırat, Mehmet Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, 5.Baskı, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1983.

Gelibolu, Mustafa Âlî, *Kitâbu't-Tarih-i Künhu'l-Ahbâr*, Nr. 920, (Türkçe Yazma), Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083 h.

Gökbilgin, M.Tayyib, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütühâtı", *Belleten*, XXI, T.T.K. S. 83, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1957, (ss. 449-483).

_____, "Süleyman I", *İ.A.*, XI., İstanbul, 1970, (ss. 99-155).

Göyünç, Nejat, *Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1975.

Hammer, J. Pustgall, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, (Terc. M. Atâ), I-X, Selanik Matbaası, İstanbul, 1330 h.

Hezarfen Hüseyin b. Cafer, *Tenkihu't-Tevârih-i Mülûk*, Süleymaniye Ktb., Esat Efendi Kitaplığı, (Türkçe Yazma), Nr. 2239, İstanbul, 1083 h.

Hilmi, M., *Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdad Seferi*, Askeri Basımevi, İstanbul, 1932.

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul, 1280 h.

_____, *Tâcü't-Tevârih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bak. Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1992.

İslam Ansiklopedisi, I-XIII, M.E.B., İstanbul, 1940-1986.

Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberâtı, T.S.M.K., Revân Kısmı, Nr.1956, İstanbul, 1275 h.

Kevserâni, Vecih, *El-Fakih Ve's-Sultân, (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi)*, (Çev. Muhlis Canyürek), Denge Yayınları, İstanbul, 1992.

KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Osmanlıların Kafkas Elleri ni Fethi (1451-1590)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993.

Konukçu, Enver, **Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum**, YÖK Matbaası, Ankara, 1992.

Kramers, J.H., "İran", **İ.A.**, V/2, İstanbul, 1968, (ss. 1013-1053).

Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.

De Lamartine, **Cihan Hakimiyeti, (Türkiye Tarihi)**, (Haz. M.R. Uzman), Tercüman Yayınları, İstanbul, ?.

Mantran, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I-II**, (Çev. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Matrakçı Nâsuh es-Silâhi, **Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han**, (Nşr. H.Gazi Yurdaydın), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1976.

Müneccimbaşı, Ahmed b.Lütfullah, **Sahaifu'l-Ahbâr fi Vekây-i ü'l-A'sâr**, (Terc. Nedim Ahmed), I-III, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4741, İstanbul, 1285 h.

Münşeat Mecmuası, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 3345, İstanbul, 996 h.

Öztuna, Yılmaz, **Kanuni Sultan Süleyman**, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 1989.

Peçevî İbrahim Efendi, **Tarihi Peçevî**, I-II, Amire Matbaası, İstanbul, 1281 h.

Rasim, Ahmed, **Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi**, I-II, Şems Matbaası, 1. Baskı, İstanbul, 1326-1328 h.

Sâbityan, Zeki, **Devre-i Safevîyye, (İsnâd ve Nâmehây-ı Tarihi)**, Tahran, 1964.

Salis, Renzo Sertoli, **Muhteşem Süleyman**, (Çev. Şerafettin Turan), Ank. Üni. Basımevi, Ankara, 1963.

Saray, Mehmet, **Türk-İran Münâsebetlerinde Şiîliğin Rolü**, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1990.

Sarı Abdullah Efendi, **Düstûru'l-İnşâ**, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 3332, İstanbul, 1053 h.

Solakzâde, Mehmed Hemdemi, **Solakzâde Tarihi**, (Haz. Vahid Çabuk), I-II, K. B. Yayınları, Ankara, 1989.

Süheyli, Ahmed b. Hemdem, **Tarih-i Şahi (veya) Tarihi Süheyli**, (Türkçe Yazma, Müellif Hattı), Süleymaniye Ktb., Fatih Kitaplığı, Nr.4356, İstanbul.

Sümer, Faruk, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992.

Tekindağ, M. Şehabettin, **Fatih'ten III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574)**, İst. Üni. Edeb. Fak., Ders Notları, İstanbul, 1977.

_____, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi", **Tarih Dergisi**, XVII, S. 22, İstanbul, 1968, (ss. 49-78).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: T.S.M.A., Ev. Nr.; 1999, 2063, 3192, 4970, 5441, 5860, 5905, 6364/2, 6368/1, 6401, 8968, 9300/11, 9506, 11969, 12077.

Uğur, Ahmet, **Yavuz Sultan Selim**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Kayseri, 1989.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, I-VIII, 5. Baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988.

Yazıcı, Tahsin, "Safevîler", **İslâm Ansiklopedisi**, X., İstanbul, 1966, (ss. 53-59).

Yücel, Yaşar, **Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl**, T.T.K.

Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1991.

[1] Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yeniçağ Tarihi Öğretim Üyesi. kilicremzi@gmail.com

[2] Solak-zâde Mehmed Hemdemî, **Solak-zâde Tarihi**, (Haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, C.I, s.426; Faruk Sümer, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.15.

[3] Tahsin Yazıcı, "Safevîler", **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1966, C.X, s.54; Sümer, **a.g.e.**, s.16-18; Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, 1993, s.3.

[4] Zeki Sâbityan, **Devre-i Safevîyye, (İsnâd ve Nâmehây-ı Tarihi)**, Tahran, 1964, s.90; Solakzâde, **a.g.e.**, s.428; Yazıcı, "Şah İsmail", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1970, C.XI, s.277; Sümer, **a.g.e.**, s.21-22.

[5] Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul, 1965, C.V, s.99.

[6] Vecih Kevserânî, **El-Fakih Ve's-Sultân, (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi)**, (Çev. Muhlis Canyürek), İstanbul, 1992, s.59.

[7] Yazıcı, "Şah İsmail", **İ. A.**, C.X, s.276; Kevserânî, **a.g.e.**, s.59.

[8] Yazıcı, aynı yer; J.H. Kramers, "İran", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1968, C.V/2, s.1024.

[9] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, C.II, s.447; Danışman, **a.g.e.**, C.V, s.99; Sümer, **a.g.e.**, s.31.

[10] Sümer, **a.g.e.**, s.33.

[11] Yaşar Yücel, **Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl**, TTK

Yayınları, Ankara, 1991, s.8.

[12] N. Ahmet Asrar, **Kanuni Sultan Süleyman ve İslâm Alemi**, İstanbul,?, s.37.

[13] M. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi**, S.22, C.XVI, s.52; Altundağ, "Selim I", **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1966, C.X., s.423; Asrar, **a.g.e.**, s.37.

[14] Mehmet Saray, **Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, TKAE Yay., Ankara 1990, s.19; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1948, C.II, s.6.

[15] Mehmet Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, s. 100.

[16] Sarı Abdullah Efendi, **Münşeat-ı Fârisi**, Süleymaniye Ktb., (Yazma) Esat Efendi Kitaplığı, Nr. 3332, İstanbul, 1053 h., v.96b-98a; Feridun Bey, **Münşeatu's-Selatîn**, İstanbul, 1274-1275 h., C.I, s.378-381; Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznâmesi**, (Haz. Yavuz Senemoğlu), İstanbul, s.43-44; Hoca Saadeddin, **Tacüt-Tevârih**, C.II, s.246-248; Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s.7.

[17] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.3.

[18] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s.374-377; Haydar Çelebi, **Ruznâme**, s.40-41; Süheylî, **a.g.e.**, v.450b; Solakzâde, **a.g.e.**, s.361.

[19] Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, s.121.

[20] Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s.57; Asrar, **a.g.e.**, s.42.

[21] Asrar, **a.g.e.**, s.51.

[22] Peçevî İbrahim Efendi, **Tarihi Peçevî**, İstanbul, 1281 h.,

C.I, s.6; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar*, (Terc. İ. Erünsal), C.II, s. 512; de Lamartine, *Cihan Hakimiyeti, (Türkiye Tarihi)*, (Haz. M.R. Uzman), İstanbul, ?, C.III, s.717; Asrar, *a.g.e*, s.94.

[23] Danişmend, *a.g.e*, C.II, s.61; Sümer, *a.g.e*, s.40.

[24] Asrar, *a.g.e.*, s.94.

[25] Yazıcı, "Şah İsmail" *İ.A.*, C.XI, s.278; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İslam Ansiklopedisi*, C.XI, s.637; Sümer, *a.g.e.*, s. 57; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.124.

[26] Sümer, *a.g.e.*, s.57; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.637.

[27] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.112; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.449; M. Hilmi, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdad Seferi*, Askeri Basımevi, İstanbul, 1932, s.4; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.642.

[28] Tayyip Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.105; De Lamartine, *a.g.e.*, C.III, s.746.

[29] Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.105; de Lamartine, aynı yer; Asrar, *a.g.e.*, s.96.

[30] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 126; Feridun Emecen, "Kanuni Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1989,C.X, s.330.

[31] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.449; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.112; Rasim, *a.g.e.*, C.I, s.210; Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.30.

[32] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.3-4.

[33] Solakzâde, *a.g.e.*, s.483; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.174; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbâr*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s.489; Rasim, *a.g.e.*, C.I, s.231; Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i*

Osmaniyye, İstanbul, 1315 h., C.I, s.253; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.159.

[34] Abdu'l-Aziz Karaçelebizâde, *Süleymannâme*, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut Kitaplığı, Nr. 4823, İstanbul, 1248 h, s.113; Solakzâde, *a.g.e.*, s.483; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.349; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.128.

[35] Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, (Çev. Şerafettin Turan), Ankara, 1963, s.134; Yücel, *a.g.e.*, s.45.

[36] Asrar, *a.g.e.*, s.100.

[37] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.348; Kütükoğlu, "Tahmasb I", *İ.A.*, C.XI, s.638-639.

[38] Kevserâni, *a.g.e.*, s.64-65.

[39] Irakeyn Seferi için bkz; Celal-zâde, *Tabakâtu'l-Memâlik*, v. 244 b-276a; Matrakçı Nâsuh es-Silâhi, *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Nşr. H.Gazi Yurdaydın), Ankara, 1976; Sefer Ruznâmesi için bkz, Feridun Bey, *a.g.e.*, C.I, s.584-598; M. Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütühâtı", *Belleten*, Ankara, 1957, S.83, C.XXI, s.449.

[40] Hilmi, *a.g.e.*, s.31; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s.351; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.176.

[41] Hilmi, *a.g.e.*, s.19; Yücel, *a.g.e.*, s.49.

[42] Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtu'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009, s.375; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1997, s.292.

[43] Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.119; Âli, *a.g.e.*, v.307b-308a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.184; Rasim, *a.g.e.*, C.I, s.233; Solakzâde, *a.g.e.*, s.487; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II,

s.352.

[44] Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.120; Kevserânî, *a.g.e.*, s.65; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.184; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, s. 231.

[45] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.187; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.174; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.154-155; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.642.

[46] Süheyli, *a.g.e.*, v.470a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 187; Hilmi, *a.g.e.*, s. 37; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s. 117; Danişmend, *a.g.e.*, C II, s.174.

[47] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v.22a-223a; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v148a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.188; Kantemir, *a.g.e.*, C.II, s.95; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, s.223; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.176-177; Hilmi, *a.g.e.*, s.37; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.642.

[48] Danişmend, *a.g.e.*, C.II. s.179; Danişman, *a.g.e.*, C.VI, s.167.

[49] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v.224a; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.I, s.596; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s.491;Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.118.

[50] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.188; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s.491; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.179; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.118; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.161.

[51] Sümer, *a.g.e.*, s.65; Emecen, *a.g.md*, *D.G.B.İ.T*, C.X, s.333.

[52] Hilmi, *a.g.e.*, s.38.

[53] Rasim, *a.g.e.*, C.I, s.239.

[54] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.256; Kütükoğlu, "Tahmasp I",

İ.A., C.XI, s.643; Grammont, *a.g.mk*, s.183; Saray, *a.g.e.*, s.29.

[55] Peçevî, *a.g.e.*, C.I, s.272; Danişmend *a.g.e.*, C.II, s.254.

[56] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.255; Asrar, *a.g.e.*, s.14.

[57] Celal-zâde, *a.g.e.*, v.312a; Süheyli, *a.g.e.*, v.471b; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.149b; Peçevî, *a.g.e.*, C.II, s.269-270; Hammer, *a.g.e.*, (Terc. M. Ata), C.VI, s. 8; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.II, s. 256; Tekindağ, *Fatih'ten III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 178; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s. 358; Yücel, *a.g.e.*, s.79; Şeref, *a.g.e.*, C.I, s.267; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.643.

[58] Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum*, Ankara, 1992, s.171; Asrar, *a.g.e.*, s.115; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.184.

[59] Gökbilgin, "Süleyman I" *İ.A.*, C.XI, s.132; Kütükoğlu, "Tahmasp I" *İ.A.*, C.XI, s.643; Konukcu, *a.g.e.*, s.172; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.184; Asrar, *a.g.e.*, s.114.

[60] Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.150; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.272; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s. 499; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 257.

[61] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v.316a; Süheyli, *a.g.e.*, v.471b; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.149b; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.273; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, sa.241; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.258.

[62] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v.316a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.273; Solak-zâde , *a.g.e.*, s.509; Müneccimbaşı, (Terc. N. Ahmed), C.III, s.499; Karaçelebi-zâde , *Ravzatu'l-Ebrâr*, s.430; Danişmend , *a.g.e.*, s.258; Hammer; *a.g.e.*, (Terc.M.Atâ), C.VI, s.10.

[63] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.211-212; Emecen, *a.g.mk.*,

D.G.B.İ.T., C.X, s.337.

[64] Sümer, *Safevî Devleti'ni Kuruluş ve Gelişmesi...*, s.67; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.219.

[65] Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.166-167; *Ravzâtu'l-Ebrâr*, s.433; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.150b; Süheyli, *a.g.e.*, v. 472b-473a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.313; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.528.

[66] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.315; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.529-530; Hammer, *a.g.e.*, (Terc.M. Atâ), C.VI, s.45; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.291.

[67] *Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberâtı, T.S.M.K.*, Revân Kısmı, Nr.1956, İstanbul, 1275h,v. 1a-3b; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.II, s.57-58; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.229.

[68] Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.169; Süheyli, *a.g.e.*, v.473a; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.531; Hammer, *a.g.e.*, s.48; Gökbilgin, "Süleyman I" ,*İ.A.*,C.XI, s.137.

[69] *T.S.M.A.*, Ev. Nr. 8968; Şah Tahmasb'ın Eşikağası Ferruhzâde ile Kanuni'ye barış için Amasya'da takdim edilen mektup; Sarı Abdullah, *Düstûru'l-İnşaa*, v.233a-234b; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.329; Nişancı, *a.g.e.*, s.248.

[70] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.329; Süheyli, *a.g.e.*, v. 473a; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.531; Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.169; Emecen, a.g.md, *D.G.B.İ.T.*, C.X, s.340; Asrar, *a.g.e.*, s.129; Diyanet, *a.g.e.*, s.5; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.241.

[71] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 329; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 531; Hammer, *a.g.e.*, (Terc. M.Atâ), C.VI, s. 48; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s. 645.

[72] Feridun Bey, *a.g.e.*, C.I, s. 624-625; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 337-338; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 3; Diyanet, *a.g.e.*, s. 8.

[73] Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s. 254; Diyanet, **a.g.e.**, s. 59; Asrar, **a.g.e.**, s. 130.

[74] Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s. 295; Rasim, **a.g.e.**, C.I, s. 253; Grammont, **a.g.mk.**, s. 190; Sümer, **a.g.e.**, s. 68; Asrar, **a.g.e.**, s. 130.

[75] Kütükoğlu, "Tahmasp I", **İ.A.**, C.XI, s. 641; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 245.

[76] Saray, **a.g.e.**, s.29-30.

[77] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s.619-620; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.246-247.

[78] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.4; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.II, s.361.

[79] **Muhimme Defteri**, VII, Sıra Nr. 185; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.5.

[80] Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s.375; Ziyatur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, 1994, C.I, s.346-347; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.6; Hammer, **a.g.e.**, s.205.